

Hoofdstuk 6

Drie bloedgroepen of een drie-eenheid? Het CDA-middenkaderonderzoek uit 1979 opnieuw geanalyseerd

Klaasjan Hajema, Wijbrandt van Schuur en Gerrit Voerman

'De strijd onzer dagen is vóór of tegen Christus, en naar dien eisch heeft het centrum voor alle christelijke minderheden plaats', zo meende in 1877 de priester Schaepman (in Ten Napel 1992:4). Met deze uitspraak gaf hij een fraai staaltje van politiek *wishful thinking* ten beste. Ruim een eeuw later, in 1980, kreeg zijn oproep tot politieke oecumene pas daadwerkelijk gestalte met de oprichting van het Christen Democratisch Appèl (CDA). In deze christelijke eenheidspartij gingen de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Katholieke Volkspartij (KVP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) op.

Niet veel buitenstaanders hadden een hoge dunk van het welslagen van de nieuwe partij. De samensmelting zou in de eerste plaats wortelen in de electorale nood waarin de fusiepartners verkeerden. De media belichtten vooral het langdurige en moeizame proces dat aan de fusie vooraf was gegaan. Nog in 1986 constateerde een politicoloog: 'Het ontstaan van het CDA is alleen al opmerkelijk omdat het *is* ontstaan' (Koole 1986).

Achteraf bezien was de eenwording echter een succes. De dreigende teloorgang van de confessionele machtsposities in de jaren zestig en zeventig werd niet alleen afgewend; het CDA kon zelfs verloren gegaan terrein herwinnen. Electoraal ging het de partij onder Lubbers in de jaren tachtig voor de wind. In ideologisch opzicht nam het CDA de leiding in het debat over de reconstructie van de verzorgingsstaat. Bovendien bleek het samengaan intern zo soepel te verlopen, dat het fusieprotocol – waarin een verdeelsleutel was opgenomen om de diverse functies in de partij en in de vertegenwoordigende lichamen rechtvaardig over de verschillende bloedgroepen te spreiden – eerder dan gepland in het archief kon worden opgeborgen.

De vraag rijst nu wat de oorzaken zijn geweest van de *success story* van de fusie van het CDA. Moet deze exclusief op Lubbers' conto worden geschreven, of was er eerder al – in de aanloop tot de fusie – achter de façade van stroeve onderhandelingen sprake van een grote eensgezindheid? Heeft juist de negatieve beeldvorming rond de christen-democratische eenwording ten tijde van het trage en zware onderhandelingsproces er niet toe geleid dat de vorming van het CDA in de media werd beschouwd als een Godswonder, terwijl onder de oppervlakte de fundamenten al gereed lagen? Dat de basis vóór samenwerking was, bleek bij de raads- en statenverkiezingen in de jaren zeventig, toen ARP, KVP en CHU regelmatig met één lijst uitkwamen. Ook zette de achterban in 1975 de partijtoppen onder druk met de actie 'Wij horen bij elkaar'.

In dit hoofdstuk zal worden nagegaan in hoeverre er aan de vooravond van de fusie – naast de in hoofdstuk 2 reeds geconstateerde ideologische toenadering der partijen – tevens sprake was van politieke consensus *bij het middenkader* van KVP, CHU en ARP. Onderzocht wordt onder andere hoe de bloedgroepen dachten over een aantal politieke problemen, en in welke mate zij andere partijen en maatschappelijke organisaties (pressiegroepen) apprecieerden.

Enquête

In deze beschouwing wordt gebruik gemaakt van het databestand van de enquête, die werd gehouden op het CDA-congres van 20 januari 1979 in Den Haag. Op de agenda stonden enkele organisatorische aangelegenheden die verband hielden met de komende fusie. Verder werden het kernwapen- en abortusbeleid besproken.

De afgevaardigden op deze partijbijeenkomst werden geënquêteerd als onderdeel van een internationaal onderzoek naar het middenkader van Westeuropese politieke partijen (Lipschits, Middel en Van Schuur 1981). Dit onderzoek vond plaats naar aanleiding van de directe Europese verkiezingen die in 1979 voor het eerst werden gehouden. In de vragenlijst was dan ook veel plaats ingeruimd voor 'Europese' items. Daarnaast werd evenwel de congresgangers gevraagd naar hun persoonlijke achtergronden (geslacht, leeftijd, woonplaats, opleiding, beroep, inkomen en godsdienst) en hun politieke en ideologische opvattingen.

Op deze gegevens is een secundaire analyse verricht. De beschikbare data sluiten evenwel niet geheel aan bij een onderzoek vanuit de invalshoek van het fusieproces. Toen het congres gehouden werd, verkeerde het CDA nog in federatieve staat. Een jaar later kwam de fusie tot stand. Vanwege de embryonale fase waarin het CDA zich op dat moment bevond, werden door het bestuur

vragen tegengehouden die mogelijkerwijs tegenstellingen tussen de partners aan het licht konden brengen. Zo werd de vraag naar de mate van sympathie die de congresafgevaardigden voor elkaars partijen konden opbrengen afgevoerd, evenals die betreffende de links-rechts zelfplaatsing. Niettemin is het toch mogelijk gebleken om de politieke opvattingen van de 'bloedgroepen' van het CDA (ARP, CHU, KVP en de groep van 'rechtstreekse' leden, die sinds 1975 lid van het federatieve CDA konden worden) op een aantal terreinen in kaart te brengen.

Reconstructie van de bloedgroepen

Een probleem bij de secundaire analyse was het feit dat 61 procent van de respondenten niet had aangegeven van welke partij men eerder of naast het CDA lid was – 11 procent noemde de ARP, 13 procent de CHU en 15 procent de KVP (Lipschits, Middel en Van Schuur 1981:48). Volgens de onderzoekers die de enquête uitgevoerd hadden, was het op basis van de beschikbare data dan ook niet mogelijk te komen 'tot een verantwoorde indicatie over de samenstelling van het CDA-congres vanuit de vier te onderscheiden "bloedgroepen"' (Lipschits, Middel en Van Schuur 1981:48). Naar de mening van de huidige auteurs is deze reconstructie echter wel mogelijk. Deze is uitgevoerd aan de hand van een aantal vragen betreffende het lidmaatschap of de ondersteuning van neveninstellingen van de partijen (jongeren- en vrouwenorganisatie, wetenschappelijk bureau) en met betrekking tot de functies die men zei in een bepaalde partij te vervullen. In combinatie met de antwoorden op de vraag naar het partijlidmaatschap kon zodoende 87 procent van de respondenten in een bloedgroep worden ingedeeld. Met behulp van de antwoorden op de vraag welke partijperiodieken gelezen werden, steeg dit percentage uiteindelijk tot 94 procent. Door de enquêteformulieren van de overgebleven respondenten erop na te slaan, kon zelfs de resterende 6 procent van de congresgangers bijna allemaal worden ingedeeld bij één van de vier groepen.¹ Op deze manier is naar alle waarschijnlijkheid een betrouwbare reconstructie gemaakt van de onderscheiden contingenten.

Op het congres waren de aantallen stemgerechtigde afgevaardigden volgens een bepaalde verdeelsleutel aan de partijen toebedeeld. De rechtstreekse leden kregen 140 afgevaardigden (10 procent) toegewezen, de CHU 300 (22 procent), ARP en KVP elk 450 (34 procent). Van de in totaal 1.340 afgevaardigden kwam echter – mede door de slechte weersomstandigheden – lang niet iedereen opdagen. Uiteindelijk werden 900 vragenlijsten uitgedeeld. Hiervan werden er

338 geretourneerd, een respons derhalve van bijna 38 procent. Het aantal rechtstreekse leden onder de respondenten bedroeg 33 (10 procent), ARP-ers 86 (25 procent), CHU-ers 114 (34 procent) en KVP-ers 105 (31 procent). Opvallend in de respons is de oververtegenwoordiging van de CHU en de ondervertegenwoordiging van de ARP.

Achtergrondkenmerken van de respondenten

Vanaf de jaren zestig raakten KVP, CHU, en in wat mindere mate de ARP electoraal en ideologisch in het defensief. De dreigende teloorgang van traditionele machtsposities lijkt in het algemeen een groeizaam klimaat te bieden voor fusieplannen. Voldoende is het echter nog niet. Politieke en organisatorische éénwording zal vanzelfsprekend eerder of eenvoudiger plaatsvinden naarmate de samenwerkingspartners zich meer in hetzelfde ideologische en politieke domein bevinden. Dit zal nader worden beschouwd in de volgende paragraaf. Daarnaast zal theoretisch gesproken een fusie gemakkelijker verlopen wanneer partijen een vergelijkbare sociale achtergrond kennen (Voerman 1992). In deze paragraaf zal worden nagegaan of dat laatste bij het middenkader van ARP, KVP en CHU het geval was.

Sekse

Afgaande op de respons was het CDA-congres wat de sekse betreft tamelijk homogeen. Slechts 12 procent van de geënquêteerden was vrouw. Relatief gezien ontlepen de partijen elkaar niet zo veel; de verschillen zijn niet significant. Bij de KVP waren vrouwen het minst vertegenwoordigd (9 procent); bij de CHU het meest (16 procent).

Leeftijd

De verschillen in leeftijd tussen de partijen waren aanzienlijk. Met een gemiddelde leeftijd van respectievelijk 42,9 en 48,4 jaar waren de ARP-afgevaardigden het jongst en de CHU-congresgangers het oudst. De KVP-ers namen met een gemiddelde van 44,8 jaar een tussenpositie in. Driekwart van de CHU-ers was 45 jaar of ouder; bij de ARP daarentegen was ruim de helft van de afgevaardigden tussen de 25 en 45 jaar oud.

Opleiding

De bloedgroepen vertoonden geen significante verschillen in opleiding. In het algemeen is het middenkader hoog opgeleid. Ruim de helft van de respondenten

heeft een opleiding op HBO- of universitair niveau. De rechtstreekse leden springen er in dit opzicht uit: ruim driekwart van hen was hoger opgeleid.

Sociale klasse

Afgaande op de wijze waarop de respondenten zichzelf in sociaal opzicht indeelden, waren de verschillen tussen de bloedgroepen klein (zie tabel 6.1). Zoals vanuit historisch oogpunt te verwachten viel, rekenden congresgangers afkomstig uit de CHU zich het meest tot de hoge sociale klasse. De antirevolutionaire afgevaardigden vertoonden nog het meest de trekken van de 'kleine luyden', al waren de verschillen zoals gezegd gering.

Tabel 6.1 Subjectieve sociale klasse, in percentages

	CDA	ARP	CHU	KVP
hoog	33,3	21,0	36,8	29,0
middel	66,7	76,5	60,5	69,0
laag	0,0	2,5	2,6	2,0

Godsdienst

De indeling naar bloedgroepen komt bijna volledig overeen met die naar godsdienst. Bij de KVP waren op één na alle respondenten rooms-katholiek (98 procent). Bijna 93 procent van de antirevolutionaire congresafgevaardigden was van gereformeerde huize en 90 procent van de christelijk-historischen Nederlands hervormd. Een dergelijke interne religieuze homogeniteit doet zich niet voor bij de groep rechtstreekse CDA-leden. Verrassend is hier echter wel het hoge aandeel van de rooms-katholieken (63 procent). Overigens bleek geen enkele respondent zich als onkerkelijk te beschouwen.

Kerkbezoek

Er is een significant verschil tussen de bloedgroepen in de frequentie waarmee hun congresafgevaardigden ter kerke gaan (zie tabel 6.2). De ARP-respondenten zijn de onbetwiste koplopers: 85 procent van hen gaat één of meer keren per week. Zij worden gevolgd door de congresgangers van CHU en KVP (met respectievelijk 62 procent en 59 procent). De rechtstreekse CDA-leden sluiten de rij: niemand van deze groep ondervraagden gaat meermaals per week naar de kerk.

Tabel 6.2. Kerkbezoek

	CDA	ARP	CHU	KVP
Meer dan eenmaal per week	0,0	22,1	8,8	3,9
Eenmaal per week	36,4	62,8	53,5	55,3
Enkele malen per maand	36,4	11,6	21,9	19,4
Eenmaal per maand	12,1	2,3	10,5	9,7
Enkele malen per jaar	9,1	1,2	5,3	9,7
Eenmaal per jaar	6,1	0,0	0,0	1,9

De sociaal-religieuze röntgenfoto van de bloedgroepen van het CDA die de enquête laat zien, vormt – niet verrassend – een weerspiegeling van de rooms-katholieke en protestants-christelijke zuilen. In bloedgroep en zuil gaat de maatschappelijke verscheidenheid hand in hand met een hoge mate van godsdienstige homogeniteit. Deze religieuze identiteit vormt kennelijk het samenbindende element binnen de bloedgroep, zoals deze eerder de gezichtsbepalende factor van de zuil (en de partij) was. De sociale gelaagdheid van het CDA bij zijn fusie mag derhalve als weinig bedreigend voor zijn eenwording worden beschouwd. Zij doet zich in meerdere of mindere mate in alle drie de groepen voor. Bovendien heeft deze sociale diversiteit in het verleden doorgaans evenmin geleid tot het uiteenvallen van de deelnemende partijen. In fusietermen bezien zijn de religieuze, verticaal tussen de bloedgroepen verlopende scheidingen riskanter. De vraag rijst derhalve of dit godsdienstige pluralisme wordt gecompenseerd door politieke en ideologische consensus (zie de volgende paragraaf).

In sociaal-demografische zin blijkt het CDA-middenkader dus nogal heterogeen. De verschillen treden echter in alle drie de bloedgroepen in *vergelijkbare* mate op. Dat deze CDA-segmenten zich in dit opzicht nauwelijks van elkaar onderscheiden, kan ook met een discriminantanalyse worden aangetoond.² Deze is verricht op de volgende variabelen: leeftijd, frequentie van kerkgang, opleiding, zelfbeeld van sociale klasse, de economische condities bij de ouders thuis, mate waarin er vroeger thuis over politiek werd gesproken, inkomen, en mate van verbondenheid van de ouders met een partij (deze laatste variabele is samengesteld uit het stemgedrag en het lidmaatschap van een partij). De grootte van de woonplaats bleek bij analyse niet van belang te zijn en is daarom niet in onderstaande tabel opgenomen. De meeste van deze variabelen hebben niet een vaste meeteenheid, maar zijn slechts gemeten op een ordinale schaal. Dat betekent dat de resultaten met enige voorzichtigheid dienen te worden geïnterpreteerd (zie tabel 6.3).³

Tabel 6.3 Resultaten van discriminantanalyses

kerk gang	leef tijd	soc. klas.	inko men	oplei ding	econ. ouder	polit thuis	partij va/mo	perc.correcte classificaties	wilks' lambda
X	-	-	-	-	-	-	-	38,2	.91
-	X	-	-	-	-	-	-	43,6	.97
-	-	-	-	-	-	X	-	37,6	.97
-	-	-	-	-	-	-	X	38,4	.97
X	X	-	-	-	-	-	-	46,7	.88
-	-	X	X	X	X	-	-	43,1	.93
-	-	-	-	-	-	X	X	43,6	.93
-	-	X	X	X	X	X	X	47,1	.86
X	X	X	X	X	X	X	X	54,6	.76

De analyses zijn uitgevoerd op verschillende combinaties van variabelen. Slechts de belangrijkste variabelen zijn in de tabel opgenomen. Bij de meeste analyses worden twee significante discriminantfuncties gevonden waarmee de drie bloedgroepen kunnen worden onderscheiden.⁴ Het blijkt dat met de variabelen leeftijd en kerkgang de groepen bijna even goed kunnen worden gediscrimineerd als met alle andere samen. Uitbreiding van de variabelen kerkgang en leeftijd met de zes andere socialisatievariabelen levert wel een substantiële verbetering op van het aantal correcte classificaties (van 47 procent naar 55 procent).

De belangrijkste achtergrondvariabelen waarmee de drie 'bloedgroepen' van elkaar kunnen worden onderscheiden zijn leeftijd (de ARP-ers zijn gemiddeld beduidend jonger), kerkgang (de ARP-ers gaan het vaakst, daarna de CHU-ers), de verbondenheid van de ouders met een politieke partij (bij de ARP-ers het sterkst en bij de CHU-ers het zwakst) en de mate waarin er vroeger thuis over politiek werd gesproken (ARP-ers het meest).

Tabel 6.4 Classificatie resultaten

Werkelijke groep	Aantal cases	Voorspelde groep		
		ARP	CHU	KVP
	74	53	12	9
ARP		71,6%	16,2%	12,2%
	106	32	50	24
CHU		30,2%	47,2%	22,6%
	93	21	26	46
KVP		22,6%	28,0%	49,5%
Niet gegroepeerd	33	10	4	19
CDA		30,3%	12,1%	57,6%

Percentage van juist geclassificeerde cases: 5,6%

Op basis van deze twee functies kan 55 procent van de respondenten bij hun juiste bloedgroep worden ingedeeld.⁵ Uitgesplitst naar bloedgroep kan 47 procent van de CHU-ers, 50 procent van de KVP-ers en 72 procent van de ARP-ers correct worden geïdentificeerd. De ARP kan dus het beste worden onderscheiden van de andere twee bloedgroepen.

Deze discriminantanalyse heeft hiermee achtergrondkenmerken getraceerd die een duidelijk onderscheid aanbrengen tussen de bloedgroepen. Hiermee zijn aanwijzingen gevonden voor verschillen in de reeds bekende richting, waarbij veelal ARP-ers te onderscheiden zijn van KVP-ers en CHU-ers. Zo gaan de antirevolutionairen vaker naar de kerk, zijn zij gemiddeld iets jonger, is hun sociale status naar eigen zeggen wat lager, en zijn hun ouders vaker politiek actief. Deze onderscheidende kenmerken zijn als significant te beschouwen: meer dan de helft van de respondenten wordt immers correct geïdentificeerd.

Ideologische overeenkomsten en verschillen

Hierboven bleek dat de sociaal-demografische verschillen *binnen* de bloedgroepen tamelijk groot kunnen zijn, maar *tussen* de bloedgroepen betrekkelijk klein. De religieuze verschillen vallen echter wel grotendeels met de oude partijverbanden samen. In deze paragraaf zal worden nagegaan of deze partijpolitieke en godsdienstige diversiteit vergezeld is gegaan van politieke en ideologische verscheidenheid. Daartoe is in de eerste plaats de instelling tegenover de eigen partij onderzocht (politieke attitude); ten tweede de meningen ten aanzien van een aantal politieke onderwerpen (ideologie); en ten slotte de sympathie voor andere partijen en maatschappelijke organisaties (politiek-sociale biotoop).

Attitude ten aanzien van de partij

Voordat de mate van ideologische overeenstemming in kaart wordt gebracht, is het van belang vast te stellen hoe volgens de respondenten hun partijen in de politieke praktijk met hun beginselen zouden moeten omgaan. Wat de houding betreft die het CDA in de politiek zou moeten aannemen, zijn twee extremen denkbaar: *Realpolitiek* versus dogmatisme. De respondenten werd een viertal uitspraken voorgelegd, die een 'pragma-principe' schaal vormen:

1. mijn partij moet proberen de stemmen van zoveel mogelijk groepen van kiezers te winnen en de belangen van deze groepen naar buiten toe te vertegenwoordigen;

2. politiek is meer een kwestie van het haalbare dan van het blijven vasthouden aan uitgangspunten;
3. mijn partij heeft een ideologische grondslag nodig voor haar doeleinden en beleid;
4. mijn partij moet altijd voor haar doeleinden en principes blijven staan, ook als dit tot stemmenverlies zou leiden.

De vier variabelen vormen samen een ontvouwingsschaal. Voor deze schaalanalyse is gebruik gemaakt van het ontvouwingsschaalprogramma Mudfold (Van Schuur 1984). De volgorde van de uitspraken in de ontvouwingsschaal is 1-2-3-4. De schaal heeft als geheel een H-waarde van 0.36. Er is dus sprake van een redelijke schaal die bovendien blijkt te voldoen aan een aantal aanvullende vereisten van het ontvouwingsschaalmodel.

Voor de vier bloedgroepen zijn significant verschillende schaalcores gevonden (KVP, CHU en de rechtstreekse leden alle 2.7; de ARP 3.1).⁶ In het algemeen lijken zij allemaal weinig gediend van ongebreidelde pragmatisme. Stemmenmaximalisatie *coûte que coûte* (1) werd door hen afgewezen, evenals de opvatting dat politiek meer een kwestie van het haalbare is dan van het vasthouden aan uitgangspunten (2). De groepen bevonden zich alle op het principiële deel van de schaal (de gemiddelde score is 2.8), in de buurt van de stelling dat een ideologische grondslag voor hun partij noodzakelijk is (3). Toch deden zich hier significante verschillen voor. KVP, CHU en de groep van rechtstreekse leden leken bereid zo nodig wat meer water in de wijn te doen dan de ARP. De antirevolutionairen kwamen het dichtst in de buurt van het standpunt dat een partij altijd pal voor haar doeleinden en principes moet staan (4). Wellicht dat hier de godsdienst ook een rol speelde. 'Gereformeerde middenkaderleden zijn gemiddeld gezien ietwat beginselvaster en stellen zich wat principiëler op dan de Rooms-Katholieke middenkaderleden', zo werd eerder vastgesteld (Lipschits, Middel en Van Schuur 1981:54). *Grosso modo* kwamen deze denominaties overeen met ARP en KVP. De hervormde congressangangers stonden in dit opzicht niet ver van de katholieken. De principiële geaardheid van de ARP kwam ook tot uitdrukking in frequenter kerkbezoek, zoals reeds is gesignaleerd.

Deze meer fundamentalistische inslag van de antirevolutionairen bleek regelmatig tijdens de onderhandelingen over de grondslag van het CDA. Zo keerde ARP-leider Aantjes zich tijdens deze discussies tegen een te grote vrijblijvendheid. Hij drong er regelmatig op aan dat CDA-vertegenwoordigers persoonlijk aanspreekbaar zouden zijn op de evangelische uitgangspunten. KVP en CHU stelden zich veel rekkelijker op en wensten de CDA-kandidaten niet 'de maat te nemen'. De christelijk-historischen toonden zich bijvoorbeeld zeer

geïrriteerd over de wijze 'waarop de ARP bezig is de beginselvastheid voor de eigen partij te monopoliseren' (Verkuil 1992:145-147, 151).

Opvattingen over 15 politieke onderwerpen

De pragma-principeschaal geeft een indicatie van de beginselvastheid van de bloedgroepen van het CDA. De respondenten van antirevolutionaire huize toonden zich rechter in de leer dan de overigen. In deze paragraaf wordt gepoogd deze leer per bloedgroep in beeld te brengen, aan de hand van de 15 uitspraken (*statements*) die de congresgangers in de enquête voorgelegd kregen. Uit deze serie kon voor het CDA-middenkader een ontvouwingsschaal worden geconstrueerd van negen items ($H=0.31$), die een indruk biedt van de mate van overeenstemming in het federatieve CDA. Er is sprake van een 'links-rechts schaal' met de volgende variabelen (verkort weergegeven):

1. verscherpte controle op multinationals;
2. verkleining inkomensverschillen;
3. verwezenlijking gelijke mogelijkheden mannen en vrouwen;
4. verdediging tegen supermachten;
5. betere milieubescherming;
6. bestrijding inflatie;
7. invoering zwaarste straffen tegen terrorisme;
8. ontwikkeling kernenergie;
9. beperking overheidscontrole op particuliere ondernemingen.

Hoewel het geen perfecte schaal is en er enkele modelassumpties worden geschonden, is er toch sprake van een redelijke schaal, zeker gezien het grote aantal items. Voor een vergelijking van politieke verschillen is deze schaal dan ook goed te gebruiken. We kunnen voor de vier groepen een gemiddelde schaalwaarde op de schaal berekenen. Het blijkt dan dat de groepen significant van elkaar verschilden.

Teneinde de positie van de CDA-bloedgroepen ten opzichte van de hen omringende partijen te bepalen, zijn ook de posities berekend van de drie andere partijen die in het kader van dit onderzoek werden geënquêteerd. De meest linkse positie op deze schaal werd ingenomen door de PvdA (2.98). Daarna volgt D66 (3.88). Het CDA als geheel scoorde 4.97 en bezette daarmee in het spectrum een middenpositie. De samenstellende delen cirkelden hier omheen: links ervan de groep van de rechtstreekse CDA-leden en de ARP (4.60 respectievelijk 4.63), aan de rechterzijde de CHU en de KVP (beide 5.17). Geheel rechts bevond zich de VVD (5.81).

Het feit dat CHU en KVP een identieke positie innamen, is opmerkelijk. De KVP maakte (evenals de ARP) immers in de jaren 1973-1977 deel uit van het kabinet-Den Uyl, terwijl de CHU toen in de oppositie zat. Deze constellatie

veronderstelt een grote kloof tussen de beide partijen, maar daarvan was begin 1979 weinig terug te vinden. Binnen het CDA-verband stonden politiek gezien beide partijen op de rechtervleugel.

De positionering van de bloedgroepen op de *statement*-schaal laat zien dat er tussen de rechtstreekse leden en de ARP enerzijds en de CHU en de KVP anderzijds enige ruimte bestond. De politieke consensus binnen het CDA vertoonde daarmee aan de vooravond van de fusie enige scheuren. Wellicht waren het niet meer dan haarscheurtjes, die de nieuwe constructie niet aantastten. In elke partij komt ten aanzien van bepaalde thema's immers – enige – vleugelvorming voor. Bovendien was de maximale onderlinge afstand tussen de partners (0.57) nog altijd geringer dan hun afstand tot de partijen ter linker- en ter rechterzijde. De – betrekkelijk kleine – groep directe CDA-leden was bijvoorbeeld 0.72 verwijderd van de eerste politieke buur D66. De ARP, relatief gezien het meest van de PvdA gecharmeerd, was op de *statement*-schaal nog mijlen ver van de sociaal-democraten verwijderd (1.65). Een vergelijkbare conclusie, maar dan over het CDA-electoraat, trekt Pijnenburg in het volgende hoofdstuk.

CHU en KVP stonden tamelijk dicht in de buurt van de VVD (0.64), maar de afstand was altijd nog wat groter dan die ten opzichte van ARP en de rechtstreeksen. De kans op een grootschalige desertie van hun achterban in de richting van de liberalen kon als uitgesloten worden beschouwd vanwege het tolerante abortus-standpunt dat de liberalen huldigden. Dit blijkt uit de antwoorden van de respondenten van de verschillende partijen op de vraag of vrouwen zelf over abortus konden beslissen (dit item komt niet op de hier gepresenteerde *statement*-schaal voor, omdat het buiten de links-rechts-dimensie valt). Slechts 23 procent van de christelijk-historische en katholieke respondenten was van mening dat vrouwen zelf over abortus konden beslissen (VVD: 78 procent; D66: 94 procent; en PvdA: 97 procent) (Van Schuur 1984:277).

Nadere beschouwing leert dat de meningen binnen het CDA minder ver uiteenliepen dan op het eerste gezicht leek. Wanneer gekeken wordt naar de spreiding van de bloedgroepen over de *statement*-schaal, blijkt dat binnen elke partij een grote groep zich in het centrum bevond. (Overigens is aan deze schaal het voor het CDA goed schalende abortus-item toegevoegd – $H=0.32$ –, dat uiterst links is gepositioneerd.)

Om dit vast te stellen werd de schaal verdeeld in vier segmenten (zie tabel 6.5). Respondenten op de linkerzijde van de schaal stemden meer in met de items 'gelijke mogelijkheden voor mannen en vrouwen', 'verkleining van inkomensverschillen', 'meer controle op multinationals' en 'abortus vrij'. Respondenten op de rechterzijde waren het meer eens met de items 'bestrijding van inflatie',

'zwaardere straffen terreur', 'ontwikkeling kernenergie' en 'vermindering overheidscontrole'.

Tabel 6.5 Spreiding van scores over de schaal voor de CDA-bloedgroepen (in %)

	score	CDA	ARP	CHU	KVP	gem.
linkervleugel	0 - 4	10,7	15,4	6,9	2,4	8,0
centrum-links	4 - 5,5	35,9	36,9	29,9	40,3	35,5
centrum-rechts	5,5 - 7	46,5	32,3	39,1	34,1	36,7
rechtervleugel	7 - 10	7,1	15,4	24,1	23,2	19,8

Uit tabel 6.5 blijkt dat 83 procent van de rechtstreekse CDA-leden, 69 procent van de ARP, 69 procent van de CHU en 74 procent van de KVP zich in de buurt of in het midden van de *statement*-schaal bevonden (het gemiddelde voor het CDA als geheel bedroeg 73 procent). Daarmee blijkt er toch een behoorlijke mate van politieke eensgezindheid bestaan te hebben. Gelet op de omvang van de rechtervleugel van het CDA als geheel, leek deze consensus onder invloed van de krachtsverhoudingen in KVP en CHU wat naar rechts over te hellen. In fusietermen beschouwd werd het daardoor niet eenvoudiger de *gehele* ARP mee te krijgen, aangezien deze partij relatief gezien over de sterkste linkervleugel beschikte. In meerderheid stonden de antirevolutionairen immers ter linkerzijde, al was het overwicht niet erg groot (52 procent). Bovendien kende de ARP ook een substantiële rechtervleugel, die in sterkte weinig onderdeel voor zijn tegenpool. Toch is het niet ondenkbaar dat in deze groep van linkse ARP-ers de moeite met de totstandkoming van het CDA het grootst was.

De politieke verschillen zijn ook onderzocht met behulp van een discriminantanalyse. Voor de discriminantfuncties worden zes *statements* gebruikt. De analyse leverde twee significante discriminantfuncties op, waarmee 55.5 procent van de respondenten correct werd geclassificeerd.

Een hoge score op de eerste functie wordt verkregen als men tegen het ontwikkelen van kernenergie is, als men de overheidscontrole op het bedrijfsleven niet wil beperken, negatief staat tegenover het versnellen van de Europese integratie, en vóór een betere bescherming van het milieu is. In deze combinatie van uitspraken komt een enigszins linkse oriëntatie tot uitdrukking. Op deze functie scoorde de KVP -.43; de CHU -.13; en de ARP .72, waarmee de antirevolutionairen zich dus duidelijk van de beide andere groepen onderscheidden.

Een hoge score op de tweede discriminantfunctie wordt verkregen als men de overheidscontrole niet wil beperken, de verdediging tegen de supermachten niet belangrijk vindt, en positief staat tegenover het effectueren van gelijke mogelijkheden voor mannen en vrouwen. Ook hier zou men van een linkse oriëntatie kunnen spreken, maar zwakker dan in het eerste geval. De scores op de

tweede functie waren: CHU -.28; ARP .10; en KVP .22. Dit keer onderscheidden de christelijk-historischen zich ten opzichte van de beide andere groepen.

De KVP-bloedgroep kon het best worden geclassificeerd (64 procent); de CHU-bloedgroep het slechtst (46 procent). De AR-bloedgroep zat daar tussenin (58 procent). Hoewel op basis van de politieke uitspraken de variatie tussen de bloedgroepen dus niet veel groter lijkt te zijn geweest dan de variatie binnen de bloedgroepen, was deze wel significant.

De meningsverschillen tussen de partijen op alle 15 politieke onderwerpen kunnen 'ruimtelijk' worden geanalyseerd,⁷ wanneer deze worden geïnterpreteerd als een afstand. De scores van de respondenten van de verschillende partijen op de items (1=sterk voor, 5=sterk tegen) zijn gebruikt voor het berekenen van een gemiddelde score op de 15 items. De afstand tussen twee partijen is berekend door het verschil van de gemiddelde scores van de twee partijen over alle 15 items te sommeren. Het gaat hier om de absolute waarde van het verschil. Het maximale verschil per vraag is 4; het maximale verschil over de 15 vragen is dus 60. Bij deze analyse zijn ook de scores van de andere onderzochte partijen - PvdA, D66, VVD - betrokken (zie tabel 6.6).

Tabel 6.6 Afstanden tussen partijen in mate van overeenstemming met vijftien politieke statements

	PvdA	D66	ARP	CDA	KVP	CHU	VVD
PvdA	-						
D66	5.5	-					
ARP	10.3	6.0	-				
CDA	13.0	8.2	3.1	-			
KVP	13.6	9.0	4.2	1.3	-		
CHU	14.7	9.8	4.5	1.8	2.2	-	
VVD	17.7	12.7	11.2	8.5	8.1	7.0	-

Zoals te verwachten viel, vertoont tabel 6.6 sterke overeenkomsten met de posities op de *statement*-schaal. De hier weergegeven 'ruimtelijke' ordening aan de hand van de politieke verschillen op basis van de 15 onderwerpen spooft met de links-rechts rangschikking. In de gegeven ordening van de partijen neemt immers de afstand toe per rij en per kolom.

De ideologische profielen van de CDA-bloedgroepen lopen niet ver uiteen. CHU en KVP stonden betrekkelijk dicht bij elkaar (een verschil van 2.2). Opnieuw deden de voormalige oppositie- en regeringspartij weinig voor elkaar onder in hun afstand tot de PvdA. Beide waren ongeveer even ver verwijderd van de ARP (een verschil van 4.5 respectievelijk 4.2). Hun afstand tot de VVD was echter bijna twee keer zo groot (een verschil van 7.0 respectievelijk 8.1). De afstand van de ARP tot de PvdA was eveneens ruim

twee keer zo groot als die tot haar potentiële fusiepartners. D66 kwam dichterbij de buurt, maar leek met een verschil van 6.0 nog op veilige afstand van de antirevolutionaire bloedgroep te liggen. Gezien de betrekkelijke nabijheid van de bloedgroepen kan worden gesteld dat het CDA anno 1979 in politieke opvattingen behoorlijk homogeen leek.

Politiek-sociale biotoop

De posities van de CDA-bloedgroepen ten opzichte van elkaar en de hun omringende partijen zijn tevens bepaald aan de hand van de mate van sympathie, die een bloedgroep had voor een andere partij of maatschappelijke organisatie.

De congresleden is gevraagd naar hun sympathie voor andere politieke partijen. Onderzocht is vervolgens of de bloedgroepen konden worden gedifferentieerd naar hun sympathie voor andere partijen. Met een discriminantanalyse is één significante discriminantfunctie gevonden, waarin de ARP zich onderscheidde van KVP en CHU (de score op de functie is respectievelijk: -.73, .21, .34). Er is sprake van een links-rechts schaal: meer sympathie voor de VVD en DS'70 leidt tot een hogere score op de discriminantfunctie, meer sympathie voor de PSP en de PPR levert een lagere score op. Met deze functie kan 48 procent van de respondenten correct worden geclassificeerd. Deze uitkomst verschilt te weinig van een verdeling die bij toeval zou kunnen worden gevonden. Het aantal correcte classificaties bedraagt bij de ARP 62 procent, bij de CHU 48 procent en bij de KVP 37 procent.

Ook de verschillen in sympathie voor andere partijen kunnen ruimtelijk worden beschouwd. De afstand tussen twee partijen is dan de som van de verschillen in sympathie voor alle andere partijen (CPN, PSP, PPR, DS70, SGP, GPV, ARP, CHU, KVP, CDA, PvdA, D66 en VVD). Naar de sympathie voor de eigen partij is niet gevraagd, noch – in het geval van het CDA – naar de sympathie voor de drie bloedgroepen. In tabel 6.7 zijn de resultaten weergegeven.⁸

Evenals in het ideologische domein waren ook in de partijpolitieke biotoop de onderlinge afstanden binnen het CDA geringer dan die tussen de bloedgroepen en aanpalende partijen. De maximale afstand binnen het CDA bedroeg 6.0, gemeten tussen ARP en CHU. De afstand van de antirevolutionaire pool van het CDA tot de dichtstbijzijnde linkerbuur D66 was 12.0, en tot de verderop gelegen PvdA maar liefst 19.4. De distantie van de christelijk-historische pool van het CDA tot de rechterbuur VVD was geringer, maar bedroeg nog altijd 6.9 – iets meer dan het onderlinge maximum. Opnieuw blijkt de sterkere oriëntatie van het CDA als geheel op de rechterzijde van het politieke spectrum. De afstand van het CDA tot de liberalen was bijna drie keer zo klein als die tot de sociaal-democraten.

Tabel 6.7 Afstanden tussen partijen in mate van sympathie voor andere partijen (sympathieprofielen)

	PvdA	D66	ARP	CDA	KVP	CHU	VVD
PvdA	-						
D66	9.0	-					
ARP	19.4	12.0	-				
CDA	22.6	15.5	3.5	-			
KVP	23.1	16.4	4.6	1.3	-		
CHU	24.9	17.9	6.0	2.5	2.2	-	
VVD	35.9	28.7	10.1	8.1	7.1	6.9	-

De congresafgevaardigden zijn ook gevraagd naar hun sympathie voor diverse maatschappelijke groeperingen. Bij acht van de in totaal 12 organisaties zijn voor de vier bloedgroepen significant verschillende sympathieën geconstateerd. De sympathie was gelijk voor het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond (NCW), het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) en het Nationaal Christelijk Ondernemersverbond (NCOV). Verschillen tussen de bloedgroepen zijn gevonden met betrekking tot het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO), de Federatie Nederlandse Vakverenigingen (FNV), het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV), het Koninklijk Nederlands Ondernemersverbond (KNOV), de Christelijke Boeren en Tuinders Bond (CBTB), de Algemene Nederlandse Boeren en Tuindersbond (ANBT), de Bond van Hoger en Leidinggevend Personeel (Unie BLHP) en de Katholieke Nederlandse Boeren en Tuindersbond (KNBTB).

Met een discriminantanalyse werden twee significante functies gevonden. De eerste onderscheidde met name de KVP van de ARP. Bij de classificatie werden deze twee groepen nauwelijks ten onrechte bij elkaar ingedeeld. Meer sympathie voor het VNO en de KNBTB, en in mindere mate ook de FNV, leidden tot een hogere score op de eerste functie. Meer sympathie voor de CBTB leidde tot een lagere score. De scores van ARP, CHU en KVP waren respectievelijk: -1.0, -.05 en .87.

De tweede discriminantfunctie onderscheidde vooral de CHU van ARP en KVP. De scores waren achtereenvolgens: .43, -.25 en -.30. De ARP scoorde laag vanwege geringe sympathie voor het VNO, de FNV en de KNBTB. De KVP scoorde hoger vanwege grotere sympathie voor de FNV en de KNBTB. De CHU scoorde het hoogst op het VNO en de CBTB, ook hoog op de KNBTB en laag op de FNV. Een hoge score op deze tweede functie werd bereikt door meer sympathie voor het VNO (CHU, KVP), de CBTB (CHU, ARP), de BLHP, en weinig sympathie voor de FNV. Het VNO beïnvloedde

beide functies in dezelfde richting. De CBTB beïnvloedde de functies in omgekeerde richting.

Met deze twee functies kan 61 procent van de respondenten correct worden geclassificeerd. Het is vooral goed mogelijk om ARP en KVP van elkaar te onderscheiden. Vergeleken met de sociaal-demografische achtergrondvariabelen, de sympathiescores voor partijen en de standpunten betreffende 15 politieke onderwerpen, kunnen de bloedgroepen het best van elkaar worden onderscheiden aan de hand van hun sympathieën voor deze pressiegroepen. Het ligt voor de hand hierin een erfenis van de verzuiling te zien.

Op dezelfde wijze als bij de sympathiescores voor de partijen kunnen de afstanden tussen de partijen ook worden bepaald op basis van de sympathiescores voor de pressiegroepen (zie tabel 6.8).

Tabel 6.8 Afstanden tussen partijen in mate van sympathie voor diverse pressiegroepen

-	PvdA	D66	ARP	CDA	KVP	CHU	VVD
PvdA	-						
D66	16.5	-					
ARP	32.6	16.1	-				
CDA	34.6	17.8	4.6	-			
KVP	33.7	16.9	7.7	3.2	-		
CHU	37.4	20.6	5.8	2.7	4.0	-	
VVD	35.7	19.1	11.9	8.5	7.9	7.6	-

Wat opvalt als beide tabellen met sympathiescores worden vergeleken, is dat de afstanden tussen de partijen met betrekking tot de pressiegroepen groter waren. De afstand tussen ARP en CHU was kleiner dan die tussen ARP en KVP. De CHU stond het dichtst bij het gemiddelde (CDA). De afstanden tussen de bloedgroepen onderling waren opnieuw kleiner dan die tot elke andere partij.

Conclusie

Afgaande op de uitkomsten van de enquête van begin 1979, was het CDA aan de vooravond van de fusie politiek een tamelijk homogeen gezelschap. De onderlinge politieke verschillen tussen de bloedgroepen van het CDA waren geringer dan die met de naburige partijen PvdA, D66 en VVD. Binnen deze wat men zou kunnen noemen 'relatieve politieke homogeniteit' namen niettemin de rechtstreekse CDA-leden en de antirevolutionairen aan de ene kant

en de CHU- en KVP-bloedgroepen aan de andere kant dusdanig herkenbare posities in, dat – schematiserend – zou kunnen worden gesproken van een zekere linkse en rechtse oriëntatie. Deze kwamen tot uiting in de opvattingen over politieke problemen en de sympathie voor partijen en pressiegroepen. Eerder is al opgemerkt, dat deze *belief elements* alle te beschouwen zijn als de uitdrukking van de dominante ideologische links-rechts-dimensie in de Nederlandse politiek (Van Schuur 1984:212; 1987).

Met name de ARP-bloedgroep onderscheidde zich binnen het CDA-verband. De ondervraagde antirevolutionairen waren meer voor de PvdA geporteerd dan de KVP- en CHU-afgevaardigden, huldigden in het algemeen wat linkser opvattingen en stelden zich *in politicis* principiëler op. Aan de andere zijde is de grote mate van overeenstemming tussen de KVP- en CHU-bloedgroepen opvallend. Van de tegenstelling gedurende de jaren 1973-1977 – toen de KVP (met de ARP) in het kabinet-Den Uyl zat en de CHU hiertegen oppositie voerde – was op het niveau van het middenkader weinig meer te merken.

Door de toenadering tussen KVP en CHU op de rechtervleugel helde het CDA als geheel in deze richting over. Achteraf gezien was in dit perspectief de vervanging eind 1977 van de PvdA door de VVD als regeringspartner plausibel. Zo bestond er ter linkerzijde van het CDA de nodige manoeuvreerruimte voor progressief-dissidente bewegingen als de werkgroep 'Niet bij brood alleen', die vooral op sympathie in antirevolutionaire kring kon rekenen.

Toch verbleekten de onderlinge verschillen tussen de bloedgroepen bij die met de andere partijen. Bovendien was de interne politieke heterogeniteit niet al te groot: de uitkomsten van de discriminantanalyses tonen dat aan. Het feit dat vaak zo weinig respondenten tot hun 'juiste' bloedgroep konden worden herleid, impliceert dat de bloedgroepen onderling weinig van elkaar verschilden en tot op zekere hoogte inwisselbaar waren.

In sociale zin was het CDA-middenkader heterogeen. Het negatieve effect hiervan op het welslagen van de fusie zal beperkt zijn gebleven doordat de sociale tegenstellingen niet samenvielen met de oude partijorganisatorische grenzen, maar daar dwars doorheen liepen. Anders lag het met de religie. De godsdienstige scheidslijnen vielen wel grotendeels samen met de oude partijverbanden. De – theoretisch te verwachten – centrifugale uitwerking hiervan werd echter gemitigeerd door de hierboven geconstateerde (relatieve) politieke homogeniteit.

In al zijn sociale en religieuze verscheidenheid vormde het CDA-middenkader in politieke zin een betrekkelijke drie-eenheid, zo luidt de conclusie van de hier beschreven secundaire analyse van de enquête. Of deze er (altijd) al was, of onder externe druk (de afkalvende machtspositie van de confessionelen) tot stand kwam, is onduidelijk. In ieder geval moet de *success story* van het CDA

wat worden bijgesteld. Niet alleen premier – en onbetwist partijleider – Lubbers, maar ook het gedelegeerde voetvolk heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de renaissance van de confessionelen als centrale machtsfactor in de Nederlandse politiek.

Literatuur

Irwin, G.A. e.a.

1987 'Verzuiling, issues, kandidaten en ideologie in de verkiezingen van 1986.' *Acta Politica*, 22, 2, pp. 129-179.

Koole, R.

1986 'De broze metamorfose van het CDA.' *Socialisme en Democratie*, 5, pp. 135-139.

Lipschits, I., L.P. Middel en W.H. van Schuur

1981 'Het middenkader van het CDA. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de leden van het congres van het Christen Democratisch Appèl op 20 januari 1979 te Den Haag.' In: *Jaarboek 1980 DNPP*. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, pp. 39-60.

Napel, H.-M.T.D. ten

1992 'Een eigen weg'. *De totstandkoming van het CDA (1952-1980)*. Kampen, Kok.

Schuur, H. van

1984 *Structure in Political Beliefs. A New Model for Scholastic Unfolding with Application to European Party Activists*. Amsterdam, CT Press.

Schuur, W.H. van

1987 'Constraint in European Party Activists – Sympathy Scores for Interest Groups: The Left-Right Dimension as Dominant Structuring Principle.' *European Journal of Political Research*, 15, pp. 347-362.

1993 'MUDFOLD.' *Kwalitatieve methoden*, 14, 42, pp. 39-54.

Verkuil, D.

1992 *Een positieve grondhouding. De geschiedenis van het CDA*. Den Haag, SDU Uitgeverij.

Voerman, G.

1992 'Partijfusies in Nederland. Een verkennend seismologisch onderzoek.' In: *Jaarboek 1991 DNPP*. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, pp. 123-148.

Noten

1. Zo bleek een aantal respondenten bij andere vragen de partijherkomst te hebben aangegeven. Niettemin bleef van – slechts – drie respondenten de reconstructie wat onzeker. Zij werden tenslotte ingedeeld op grond van hun geloofsovertuiging en de

in de enquête vermelde gegevens met betrekking tot de partijvoorkeur van hun ouders.

2. De discriminantanalyses zijn uitgevoerd met het programma SPSS/PC+, V3.0.
3. De wijze van presentatie van discriminantanalyses is in navolging van Irwin e.a. (1987).
4. De groep rechtstreekse CDA-leden is niet in deze analyse meegenomen vanwege hun geringe vertegenwoordiging in de steekproef (N=33).
5. De kans om correct te worden ingedeeld is voor de bloedgroepen verschillend. Dit zou niet het geval zijn indien de bloedgroepen uit een gelijk aantal respondenten hadden bestaan.
6. De schaalscore van een persoon is gedefinieerd als het gemiddelde van de rangnummers van de uitspraken waarmee hij het eens is. Een persoon die het alleen eens is met de derde en vierde uitspraak krijgt dus als schaalscore de waarde 3.5. Recentelijk is een andere definitie ontwikkeld voor de bepaling van schaalscores (Van Schuur 1993).
7. Naast de hier al genoemde onderwerpen gaat het verder om de volgende uitspraken: 'versnelling Europese integratie', 'bestrijding werkloosheid', 'opheffing regionale economische verschillen', 'stijging militaire uitgaven', en 'rekening houden met eigen belangen bij geven van hulp aan de Derde Wereld'.
8. Men kon de sympathie uitdrukken in een cijfer van 0 (laag) tot 10 (hoog). Met deze gegevens is een gemiddelde sympathie voor een andere partij berekend.

